

Лютий І.О.,

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри фінансів, грошового обігу та кредиту
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,

Романюк М.В.,

кандидат економічних наук,
докторант кафедри фінансів, грошового обігу та кредиту
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СПРОЩЕНОЇ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

Досліджено сучасний стан спрощеної системи оподаткування, обліку й звітності суб'єктів малого підприємництва в Україні, проаналізовано її недоліки й переваги. На підставі проведеного аналізу сформувано рекомендації щодо вдосконалення спрощеного оподаткування малого бізнесу в процесі підготовки Податкового кодексу України.

Investigated in the article is the modern state of simplified system of taxing the accounting and reporting for small-business subjects in Ukraine; also analyzed is its drawbacks and advantages. On the basis of this investigation the authors formulate recommendations aimed at perfecting simplified taxation of small business in the process of preparing the Tax Code of Ukraine.

Об'єктивна необхідність стимулювання підприємницької діяльності продиктована системною перебудовою економіки України, її соціальною орієнтацією. Мале підприємництво стало масовим явищем, яке впливає на всі сторони суспільного життя завдяки своїй спроможності чітко відчувати ринкову кон'юнктуру, сприймати новітні технології, швидко реагувати на зміни суспільних потреб.

В окремих країнах з розвиненою ринковою економікою та постсоціалістичних країнах суб'єкти малого бізнесу формують значну частину ВВП. Так, у Німеччині частка малого й середнього підприємництва станом на 1997 рік у загальному обсязі доданої вартості становила 53,0 %, обсязі інвестицій — 45,4 % за кількості зайнятих у 68 %¹. Аналогічна ситуація простежується і у Чеській Республіці, де, за даними Чеського статистичного управління, на початок 2003 року у секторі суб'єктів малого підприємництва (СМП) працювало 60,9 % загальної кількості зайнятих, частка в доданій вартості дорівнювала 52,7 %, у ВВП країни — 37,16 %, в експорті — 36 % та імпорті — 52,1 %².

З іншої точки зору, соціальну значимість малих підприємств важко переоцінити, враховуючи їх вплив на зайнятість населення.

¹ SME in Germany. Facts and Figures 1998. By Hans—Eduard Hauser. — Bonn: Institut Für Mittelstandsforschung, 1998. — 44 p.

² Предпринимательская деятельность в Чешской Республике 2004/2005. — Прага: PP Agency, s.r.o, 2004. — С.110.

Формування ефективно діючих ринкових механізмів, спроможних забезпечити стале економічне зростання, потребує впливу державних інституцій на економічну систему на макро- та мікрорівні. Державне регулювання економіки, яке здійснюється насамперед шляхом застосування перерозподілу виробленого суб'єктами підприємництва додаткового продукту через податкові вилучення, повинно відповідати вимогам ефективного розвитку ринкової економіки.

Визначальною умовою створення ефективної системи державного регулювання економіки є наукове обґрунтування концептуальних засад податкової політики, що повинна формуватися на відповідній методологічній основі, що дасть можливість забезпечити гармонічні стосунки та реалізувати економічні інтереси держави та платників податків.

Проблемам місця й ролі підприємництва в забезпеченні економічного зростання, його фінансової підтримки та оподаткування присвячені праці багатьох вітчизняних учених-економістів: З.С. Варналія, О.Д. Василика, М.А. Гапонюка, О.Д. Данілова, А.І. Даниленка, В.М. Колота, І.І. Лукінова, П.В. Мельника, В.І. Міщенко, С.В. Науменкової, Ф.І. Піддубного, А.М. Поддєрьогіна, Д.В. Полозенка, І.В. Сала, А.М. Соколовської, В.М. Суторміної, О.В. Титаренка, В.М. Федосова, С.І. Юрія та інших.

Водночас у наукових розробках з питань підтримки малого підприємництва та його державного регулювання не дістали належного відображення проблеми оподаткування суб'єктів малого підприємництва, дослідження впливу спрощеної системи оподаткування на їх економічну активність, недостатньо проаналізовані переваги та недоліки спеціальних податкових режимів, їх вплив на макроекономічні та соціальні процеси.

Ю.Б. Іванов та А.М. Тищенко аналізують спрощену систему оподаткування, обліку й звітності в контексті таких інструментів податкового регулювання, як податкові пільги та податкове стимулювання³, А.М. Соколовська розглядає її як один із чинників зниження податкового навантаження та засіб пристосування податкової системи України до об'єктивних умов соціально-економічного розвитку, пов'язаних з неготовністю певних галузей економіки, типів підприємств, а також податкових органів до повсюдного запровадження зрілих форм оподаткування, відмічаючи тим самим її тимчасовість⁴.

Разом з тим слід зазначити, що більшість дослідників підкреслюють позитивний вплив спрощеної системи оподаткування на стимулювання зростання обсягів діяльності малого підприємництва та ефективне використання наявних ресурсів.

Водночас становлення суб'єктів малого підприємництва є закономірним результатом і складовою ринкової трансформації економіки України. Позитивні результа-

³ Іванов Ю.Б., Тищенко А.М. Сучасні проблеми податкової політики: Навч.посібник — Харків: ВД "Інжект", 2006. — 327 с.

⁴ Соколовська А.М. Податкова система держави. Теорія і практика становлення. — Київ, "Знання-прес", 2004. — 454 с.

ти розвитку малого підприємництва в країнах, які пройшли етап реформування економічних систем, свідчать, що воно є одним із засобів усунення диспропорцій на окремих товарних ринках, створення додаткових робочих місць і скорочення безробіття, активізації інноваційних процесів, розвитку конкуренції, швидкого насичення ринку товарами та послугами. Малі підприємства, за певних умов і за підтримки з боку держави, — потенційно інноваційні, гнучкі й ефективні з витратної точки зору, мають підприємницький досвід і достатній професіональний рівень.

Таким чином, сучасна практика податкового регулювання потребує комплексного дослідження фіскальних відносин, що виникають між державою та суб'єктами малого підприємництва з приводу залучення податкових платежів до бюджету за спрощеною системою.

Спрощену систему оподаткування було запроваджено в Україні Указом Президента України № 727/98 від 3 липня 1998 року “Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва”. Об'єктивну необхідність передбаченої Указом спрощеної системи оподаткування було продиктовано значним податковим навантаженням на новоутворені суб'єкти оподаткування, який чинить наявна податкова система, значним рівнем тінізації економіки та необхідністю стимулювання підприємницької активності громадян та малих підприємств.

Слід зазначити, що початкова редакція Указу, прийнятого відповідно до розділу XV “Перехідні положення” Конституції України, суттєво відрізняється від чинного. Так, зокрема, чинною редакцією передбачається, що спрощена система запроваджується для фізичних осіб—суб'єктів підприємництва, у яких обсяг виручки від реалізації становить 500 тис. грн, та для малих підприємств — 1 млн грн, тоді як перша редакція передбачала єдине обмеження — 250 тис. грн для всіх суб'єктів малого бізнесу. Таким чином, нова редакція Указу, прийнята 28 червня 1999 року (Указ Президента України № 746/99), суттєво розширила сферу застосування спрощеної системи оподаткування, що, на нашу думку, в наступному спричинило двоякий вплив на податкову систему загалом.

З одного боку, не можна не погодитися, що єдиний податок, запроваджений новою редакцією Указу, став одним із джерел наповнення державного бюджету, а подальше існування спрощеної системи засвідчило її життєздатність та створило прецедент вільного вибору для підприємця—платника податків. З другого боку — розширення сфери застосування та паралельне існування двох систем оподаткування призвело до певного зниження надходжень до державного бюджету.

Характерною рисою спрощеної системи оподаткування є її альтернативність, яка в сучасній економічній літературі розглядається в двох аспектах: зовнішньому та внутрішньому⁵. При цьому зовнішній аспект проявляється у виборі між

⁵ *Іванов Ю.Б., Тищенко А.М.* Сучасні проблеми податкової політики: Навч. посібник — Харків: ВД “Інжект”, 2006. — 327 с.

двома системами оподаткування — спрощеною та загальною і полягає в тому, що одна й та сама діяльність може оподатковуватися лише за однією системою в залежності від вибору платника податків. Внутрішня альтернативність визначається рішенням платника податків щодо доцільності реєстрації платником податку на додану вартість та застосування ставки єдиного податку 10 % або 6 %.

Суб'єкт підприємництва в момент реєстрації платником податків стає перед вибором системи оподаткування і виходить з таких параметрів: величина виручки, яка планується; кількість персоналу майбутнього малого підприємства; оцінка попиту з врахуванням того, що ціна запропонованих товарів (робіт, послуг) не міститиме податку на додану вартість; зниження витрат на підготовку та подання податкової звітності тощо. Водночас слід підкреслити важливий морально-етичний аспект цієї альтернативності: платник податку, якого не влаштовує загальна система оподаткування внаслідок нестерпного для новоствореного підприємства податкового навантаження та складностей в механізмах визначення бази та об'єктів оподаткування, може обрати іншу, простішу та доступнішу систему, яка дасть можливість у майбутньому забезпечити достатній “запас міцності” для переходу на загальну систему оподаткування.

Таким чином, наявність альтернативної системи оподаткування, з одного боку, створює цивілізований прошарок платників податків, які мають високу податкову культуру, з другого — сприяє спрощенню адміністрування справляння податків та контролю.

Запровадження спрощеної системи оподаткування приводить до структурних змін у валовому доході внаслідок податкового стимулювання малого й середнього бізнесу, сприяє зростанню конкурентного середовища та зайнятості населення, скорочує обсяги тіньової економіки.

Водночас паралельне існування двох систем оподаткування призвело до негативних проявів такої альтернативності. Так, зокрема, виникла можливість використання спрощеного оподаткування в оптимізаційних схемах суб'єктів великого бізнесу. На нашу думку, це стало адекватною реакцією суб'єктів малого бізнесу на макроекономічні умови та ринковий перерозподіл податкового навантаження, спричинені паралельним існуванням загальної та спрощеної системи оподаткування.

Спрощена система оподаткування нерідко використовується для оптимізації податкових платежів з податку на прибуток платниками податків, що перебувають на загальній системі оподаткування. Вступаючи в контрагентські відносини з приватними підприємцями, які працюють за спрощеною системою оподаткування, вони збільшують масу валових витрат, а відповідно — зменшують базу оподаткування податком на прибуток.

У 2004—2005 роках, при підготовці та прийнятті Державного бюджету на 2005 рік урядом було здійснено спробу звузити можливість застосування спрощеної системи. Однак щодо широкого загалу суб'єктів малого бізнесу запропо-

новані зміни мали ознаки збільшення податкового тиску, що, в кінцевому рахунку, й призвело до їх денонсації. Водночас середовище, в якому розвивається мале підприємництво, негайно відреагувало на погіршення умов. Такі регуляторні дії держави призвели до зменшення темпів приросту кількості суб'єктів, які використовують у своїй діяльності спрощену систему оподаткування, з 24—24,1 % в 2002—2003 роках до 9,3 % — у 2004 році та до 13,1 % — у 2005 році (табл. 1).

Таблиця 1. Динаміка чисельності суб'єктів малого підприємництва, які застосовують спрощену систему оподаткування

Суб'єкти	Рік						
	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Фізичні особи — платники єдиного податку, тис. осіб	66,1	182	345,181	426,853	539,84	602,376	696,8
Юридичні особи — платники єдиного податку, тис. осіб	28,584	66,626	91,691	115,626	133,154	133,204	135,47
Разом платників єдиного податку, тис. осіб	94,684	248,626	436,872	542,479	672,994	735,58	832,27
Темп приросту загальної кількості платників єдиного податку до попереднього періоду минулого року		162,6	75,7	24,2	24,1	9,3	13,1

Джерело: розраховано за даними Державного комітету з питань регуляторної політики та підприємництва.

При цьому слід зазначити, що зростання на рівні 24—24,1 % у 2002—2003 роках свідчить про стабілізацію розвитку сектору малого підприємництва⁶.

Водночас слід зазначити, що на кількість платників єдиного податку, як і на кількість зайнятих найманих працівників цих суб'єктів підприємницької діяльності, суттєво вплинуло набуття чинності Закону України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування”, нормами якого було закріплено обов'язковість сплати внесків до пенсійного фонду за найманих осіб.

Як уже зазначалося, створення нових робочих місць та сприяння зайнятості населення — одна з основних функцій малого підприємництва, яка свідчить про його суспільну та соціальну значимість. Тенденція щодо збільшення кількості найманих працівників у цій сфері багато в чому була продиктована ліберальною податковою політикою держави, що вилилася в спрощену систему оподаткування, яка дала можливість сплачувати єдиний податок замість цілої низки передбачених загальною системою податків і зборів, в тому числі і збору на загальнообов'язкове пенсійне страхування.

Так, 2005 року у суб'єктів малого підприємництва на спрощеній системі оподаткування працювало понад 1 936 000 осіб (у юридичних осіб — 1 360 000 осіб, фізичних осіб — платників єдиного податку — 576 000 осіб) (табл. 2).

⁶ Офіційний сайт Державного комітету з питань регуляторної політики та підприємництва — www.dkrp.gov.ua

Таблиця 2. Динаміка кількості найманих працівників суб'єктів малого підприємництва, які застосовують спрощену систему оподаткування, тис. осіб

Суб'єкти	2001 рік	2002 рік	2003 рік	2004 рік	2005 рік
Фізичні особи — платники єдиного податку	310,9	406,0	506,985	509,202	575,578
Юридичні особи — платники єдиного податку	1008,6	934,7	1397,687	922,321	1359,94
Усього найманих працівників у суб'єктів — платників єдиного податку	1319,5	1340,7	1904,672	1431,523	1935,518

Джерело: за даними Державного комітету з питань регуляторної політики та підприємництва.

З метою скорочення витрат на соціальне страхування підприємці змушені були звільнювати або переводити “в тінь” своїх найманих працівників. У зв'язку з цим кількість найманих працівників у юридичних осіб—платників єдиного податку зменшилася з 1 398 000 осіб 2003-го року до 922 000 — 2004-го.

З вищенаведеного видно, що збільшення фіскального навантаження на суб'єктів малого підприємництва, яке зокрема проявляється через обмеження можливості застосування спрощеної системи оподаткування, веде до соціальної напруженості та економічної непевності розвитку малого бізнесу. Навпаки, реалізація регульовальної та стимулювальної функції оподаткування сприяє зростанню малого бізнесу та, як наслідок, наповненню державного бюджету.

Подальший розвиток малого підприємництва, на нашу думку, може бути забезпечений, з одного боку, через удосконалення його фінансової підтримки (шляхом пільгового кредитування), з другого — через вдосконалення оподаткування, яке б стимулювало ефективну підприємницьку діяльність, що, в свою чергу, призведе до зростання податкових надходжень від суб'єктів малого підприємництва до центрального та місцевих бюджетів, його частки у валовому внутрішньому продукті.

У цілому, за даними Державного комітету з питань регуляторної політики та підприємництва, з часу застосування спрощеної системи оподаткування спостерігається зростання надходжень від сплати податків та внесків до страхових фондів. Станом на 1 січня 2006 року платниками єдиного податку сплачено 2 519,55 млн грн (юридичними особами — 1 265,19 млн грн, фізичними особами — 1 254,36 млн грн). Проте ситуація з нестабільністю темпів зростання кількості СМП, у тому числі їх найманих працівників, вплинула на динаміку надходжень від цих суб'єктів.

За даними Держкомпідприємництва, за період 2001—2005 років темп приросту надходжень від фізичних осіб — платників єдиного податку знизився на 83 %, юридичних осіб — платників єдиного податку — на 84 %. Таким чином, проявляється зменшення активності суб'єктів малого підприємництва, що, на нашу думку, потребує відповідної реакції органів державної влади.

До заходів, які мають вплинути на стабілізацію та поліпшення становища, на нашу думку, слід віднести насамперед прийняття та введення в дію Податко-

вого кодексу України, що врахує вади спрощеної системи оподаткування.

У проекті Податкового кодексу, затвердженого Кабінетом Міністрів України, передбачено суттєві зміни щодо спрощеної системи оподаткування, що враховують кількарічну практику її застосування поряд із загальною системою. Зокрема, питанням спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності малого підприємництва у проекті Кодексу присвячено підрозділ 1 Розділу XVIII “Спеціальні податкові режими”⁷. Водночас, на нашу думку, окремі положення потребують конкретизації й допрацювання, зокрема:

По-перше, у проекті Податкового кодексу більш чітко визначено критерії, за якими здійснюється відбір суб’єктів малого підприємництва, що можуть скористатися спрощеною системою. Зокрема, чіткіше визначено коло суб’єктів підприємницької діяльності, на яких не поширюється спрощена система оподаткування, оскільки застосовано не лише обмеження щодо кількості працюючих та обсягу отриманого доходу, а й чітко визначено види господарської діяльності, щодо яких спрощена система оподаткування, обліку та звітності не застосовується.

Водночас зміна цих критеріїв повинна, на нашу думку, супроводжуватися запровадженням диференційованих ставок єдиного податку в залежності від розмірів оподатковуваного доходу, що, з одного боку, підштовхуватиме суб’єкт підприємництва до переходу на загальну систему оподаткування, з другого — дасть можливість регулювати відносини підприємців та підприємств, що обрали спрощену систему оподаткування та їх контрагентів, які перебувають на загальній системі.

По-друге, оподаткування виручки, передбачене чинним Указом Президента України “Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб’єктів малого підприємництва”, істотно звужує базу оподаткування, залишаючи поза нею позареалізаційні результати діяльності суб’єктів підприємництва, що обрали спрощену систему. Такий підхід створює, на нашу думку, неконкурентні переваги для цих підприємств поряд з підприємствами на загальній системі оподаткування. У зв’язку з цим доцільно замість оподаткування виручки ввести оподаткування доходу від всіх видів діяльності, передбачивши винятки з нього, як і передбачає стаття 3 підрозділу 1 Розділу XVII “Спеціальні податкові режими” проекту Податкового кодексу⁸. Водночас доцільно було б передбачити у складі винятків порядок оподаткування вартості основних фондів, що реалізуються платником єдиного податку, чіткіше визначивши об’єкт оподаткування, що виникає в зв’язку з таким продажем (первинна чи залишкова вартість таких основних фондів).

По-третє, у проекті Податкового кодексу передбачене комплексне вирішення питання щодо сплати суб’єктами малого бізнесу на спрощеній системі опо-

⁷ Офіційний сайт Державної податкової адміністрації України — <http://www.sta.gov.ua>.

⁸ Там само.

даткування внесків до фондів соціального страхування. Соціальне значення цього питання тим більш важливе з урахуванням колізій між чинним законодавством з питань застосування спрощеної системи та пенсійним законодавством України. Перехід до нарахування і сплати внесків суб'єктами, що обрали спрощену систему оподаткування на загальних підставах, повинен зняти соціальну напруженість, що виникає у разі виходу на пенсію найманого працівника підприємця на спрощеній системі оподаткування.

Водночас, враховуючи наведені вище статистичні дані, доцільно передбачити компенсаційний механізм зменшення кількості податків і зборів, замість яких сплачується єдиний податок. З нашої точки зору, такою компенсацією може стати зменшення ставки єдиного податку для юридичних осіб на спрощеній системі оподаткування та зменшення ставки податку за найманого працівника для підприємців — фізичних осіб.

Окрім того, потребує допрацювання механізм переходу на спрощену систему оподаткування та механізм переходу зі спрощеної на загальну систему оподаткування. У Кодексі необхідно чітко визначити автоматичний порядок застосування спрощеної системи в наступних звітних періодах, у разі, якщо платник податку не відмовляється від неї, що дасть можливість значно спростити процедуру продовження терміну перебування на єдиному податку та дасть значну економію витрат з його адміністрування.

Таким чином, законодавче врегулювання питань спрощеної системи оподаткування повинно сприяти привабливості малого підприємництва, що в свою чергу слугуватиме чинником формування конкурентної економіки України.